

TNO 2022 P11506

Versnelstudie 1 Burgerberaad

Melanie Klösters, Ruben Peuchen
en Geerte Paradies

AUGUSTUS 2022

SAMENVATTING

- TNO vatte in korte tijd beschikbare literatuur over burgerberaden samen met als doel deze informatie beschikbaar te maken voor NP RES, IPO en VNG ter ondersteuning van regionale en lokale overheden. Deze versnelstudie bouwt voort op het tweede hoofdstuk van het rapport van de Adviescommissie Burgerbetrokkenheid bij klimaatbeleid 'Betrokken bij klimaat, burgerfora aanbevolen' uit 2021 met nieuwe wetenschappelijke artikelen en praktijkvoorbeelden.
- Een burgerberaad is een vorm van burgerparticipatie in besluitvorming, waarbij een groep burgers meerdere malen samenkomt om op basis van geïnformeerde discussies advies te geven aan de politiek op een bepaald beleidsvraagstuk en bijbehorende maatregelen.
- Een burgerberaad kan een passend middel zijn om tot keuzes over regionaal en lokaal energie- en klimaatbeleid te komen.
- Voor een goed proces en een gedragen uitkomst van een burgerberaad is het nodig dat:
 - Er politiek commitment en duidelijkheid is over wat er met de uitkomsten van het beraad zal gebeuren.
 - De deelnemers een representatieve groep vormen, met diverse achtergronden en standpunten.
 - Er een proces met goede ondersteuning van de deelnemers is, waarin zij kunnen leren, ideeën kunnen ontwikkelen en tot besluiten kunnen komen en waarbij iedereen gehoord wordt.
 - Ook burgers die niet deelnemen en de politici die uiteindelijk met de adviezen aan de slag moeten kunnen worden betrokken.
- Een burgerberaad kan goed worden ingezet wanneer:
 - Men tot betere en gedragen oplossingen en beleidsvoorstellen wil komen met minder invloed van politieke belangen tijdens de totstandkoming van de adviezen.
 - Er politiek commitment voor het proces is en middelen beschikbaar zijn om het proces te faciliteren.
- Het beleidsvraagstuk waar burgers zich over moeten beraden zich er voor leent: het is afgebakend, herkenbaar, relevant, speelt (ook) op de lange termijn, er zijn verschillende perspectieven op, en er zijn verschillende oplossingsrichtingen.
- Er ruimte is om de inbreng van het burgerberaad vanaf het begin mee te nemen in het besluitvormingsproces, en niet wanneer (achteraf) draagvlak gezocht wordt voor een al gekozen oplossing of genomen besluit.
- De oplossingen of besluiten geïmplementeerd kunnen worden op het niveau waarop het burgerberaad wordt georganiseerd.

1 INLEIDING

Versnelstudie als onderdeel van kennisprogramma

Deze publicatie is een van de versnelstudies van TNO. Dergelijke versnelstudies...

- zijn in relatief korte tijd samengesteld ('snel') en behandelen onderwerpen die de energietransitie mogelijk kunnen versnellen ('versnel').
- geven een overzicht van de stand van kennis van een bepaald onderwerp op het gebied van burgerparticipatie, op basis van verschillende (wetenschappelijke) bronnen uit binnen- en buitenland.
- zijn onderdeel van het Kennisprogramma Burgerparticipatie in de Fysieke Leefomgeving, waarin TNO in opdracht van het ministerie van EZK en in samenwerking met het NP RES, de VNG en het IPO kennis ontwikkelt over burgerparticipatie in de fysieke leefomgeving (kijk voor meer informatie op <https://www.energieparticipatie.nl/tno-kennis-programma-inwonerparticipatie>).
- zullen door NP RES, IPO en VNG worden gebruikt om hun achterban van regionale en lokale overheden te ondersteunen.

In deze versnelstudie beantwoorden we de volgende vragen

Recentelijk is er veel te doen over een burgerberaad als middel om besluiten omtrent milieu en klimaat te nemen, waarbij de Rijksoverheid dit ook als aantrekkelijke procedure overweegt. Deze methode kan potentieel ook interessant zijn om regionaal en lokaal in te zetten. In deze studie beantwoorden we de volgende vragen:

1. [Wat is een burgerberaad?](#)
2. [Wat is er nodig voor een goed proces en een gedragen uitkomst?](#)
3. [Wanneer zet je een burgerberaad wel en niet in?](#)

Deze versnelstudie bouwt voort op het tweede hoofdstuk van het rapport van de Adviescommissie Burgerbetrokkenheid bij klimaatbeleid 'Betrokken bij klimaat, burgerfora aanbevolen' uit 2021 met nieuwe wetenschappelijke artikelen en praktijkvoorbeelden.

2 METHODE EN BRONNEN

Desk research

Voor deze versnelstudie is desk research gedaan waarbij een aantal bronnen uit binnen- en buitenland is verzameld. We zijn op zoek gegaan naar publicaties van zowel academisch als toegepast onderzoek met algemene kenmerken of basis principes van een burgerberaad en beschrijvingen en evaluaties van georganiseerde burgerberaden in het buitenland (o.a. Ierland, Frankrijk, Schotland) en in Nederland (met name de lokaal georganiseerde burgerberaden onder de noemer G1000 en vormen van burgerberaden in de gemeente Súdwest-Fryslân, RES-regio Foodvalley en gemeente Amsterdam). De studie is uitgevoerd in de periode mei-juni 2022.

Vooraf evaluaties van een burgerberaad op nationaal niveau

De gevonden publicaties bestaan uit (online) essays en opinieartikelen, evaluaties van een burgerberaad, wetenschappelijke artikelen en adviesrapporten. Voor zover bekend zijn de meeste inzichten gebaseerd op evaluaties van steeds een enkel burgerberaad en zijn er slechts enkele evaluaties gedaan die verschillende cases van burgerberaden op een systematische wijze met elkaar vergelijken. Ten slotte zien we dat het meeste onderzoek zich richt op burgerberaden op nationaal niveau.

Kennis over burgerberaden is nog in ontwikkeling

Deze versnelstudie laat zien dat er veel informatie beschikbaar is. We weten ook dat er nog kennis mist, bijvoorbeeld over welke werkwijzen deelnemers waarderen en wat de werkelijke (lange termijn) effecten van burgerberaden zijn. Dit document beschreven antwoorden op de drie vragen zijn gebaseerd op de huidige stand van kennis.

^a Zie ook Hoofdstuk 3.1 van het adviesrapport 'Betrokken bij klimaat, burgerfora aanbevolen' van de Adviescommissie Burgerbetrokkenheid bij klimaatbeleid (2021).

3 WAT IS EEN BURGERBERAAD?

Een burgerberaad is een vorm van burgerparticipatie waarbij burgers tot een advies komen

Een burgerberaad is een methode van burgerparticipatie waarbij burgers bijeen komen om op basis van uitgebreide informatie te discussiëren en een (eventueel bindend) advies of aanbevelingen te geven over een bepaald beleids vraagstuk.^{6,7} Het wordt ook wel omschreven als een vorm van participatieve democratie.⁵ Burgerberaden komen in de praktijk in verschillende variaties voor, maar met een aantal gemeenschappelijke kenmerken en basisprincipes.^{5,6,7}

- Via loting worden burgers uitgenodigd om te praten over een maatschappelijk onderwerp of beleidsvraagstuk. Loting leidt niet direct tot een representatieve groep en daarom worden er aanvullende stappen ondernomen om tot een zo representatief mogelijke groep te komen. De diversiteit van deze groep burgers reflecteert die van de inwoners van het land, de regio, of gemeente waarin het burgerberaad wordt gehouden.
- Tijdens een aantal (meerdaagse) bijeenkomsten gedurende een periode van meestal een half jaar tot een jaar gaat de groep burgers met elkaar in gesprek over het beleidsvraagstuk.
- Het is de bedoeling dat deelnemers in staat worden gesteld om te ‘delibereren’. Dat betekent dat deelnemers argumenten op gelijkwaardige manier en zonder druk van buitenaf met elkaar kunnen delen en zo open kunnen overleggen, redeneren en overwegen.
- De gesprekken vinden plaats onder begeleiding van onafhankelijke gespreksleiders.
- De burgers ontvangen tijdens het proces informatie over het onderwerp en kunnen zelf experts uitnodigen en vragen aan hen stellen.

- Het is de bedoeling dat burgers uiteindelijk op basis van objectieve en gebalanceerde informatie samen een weloverwogen en gericht advies aan de politiek geven. Dat advies kan op basis van consensus (algemene overeenstemming) zijn, maar ook door een meerderheid gesteund.

Het advies wordt meegenomen in het democratisch proces

Hoewel ook burgers zelf het initiatief kunnen nemen, bijvoorbeeld de Burgertop Schiphol 2019, komt de vraag voor een burgerberaad meestal vanuit de politiek. Afhankelijk van het politieke stelsel, is de opdrachtgever meestal de wetgevende of uitvoerende macht. Zo was de opdrachtgever van het nationale burgerberaad in Ierland Dáil Éireann, het Lagerhuis – vergelijkbaar met de Nederlandse Tweede Kamer. Bij het nationale burgerberaad in Frankrijk was president Macron de opdrachtgever en bij het ‘mini-burgerberaad’ in Amsterdam was dat wethouder Van Doorninck. De opdrachtgever bepaalt het mandaat van een burgerberaad. Een burgerberaad heeft vaak formeel geen directe bindende inspraak op de besluit- en beleidsvorming. De adviezen of aanbevelingen worden eerst nog voorgelegd aan de gekozen volksvertegenwoordiging (het parlement in Frankrijk, het Lager- en Hogerhuis in Ierland en de gemeenteraad in Amsterdam), en wellicht vervolgens ook aan de brede bevolking via een referendum (zoals in Ierland gebeurde).

Het kan bijdragen aan gedragen beleid maken met minder invloed van politieke belangen

Voorop staat dat een burgerberaad als participatiemethode onze bestaande representatieve democratie met gekozen vertegenwoordigers niet kan vervangen, maar wel kan aanvullen met adviezen en aanbevelingen aan die gekozen vertegenwoordigers.^{5,7} Dat deze aanvulling nuttig kan zijn, heeft een aantal redenen:

- Het proces van een burgerberaad kan onder voorwaarden inzicht geven in hoe de bredere samenleving, of een gemeenschap binnen de samenleving denkt over een bepaald onderwerp, en niet alleen hoe een vertegenwoordiging daarvan erover denkt.

^b Burgerberaden zijn in meerdere landen (o.a. Frankrijk, Ierland, IJsland, Nederland, Australië en Duitsland), in verschillende vormen en onder andere namen (burgerfora, burgerraden, burgerjury's, consensus conferenties en deliberatieve peilingen) georganiseerd.

4 WAT IS ER NODIG VOOR EEN GOED PROCES EN EEN GEDRAGEN UITKOMST?

Vorbereiding

Politiek commitment en afspraken vooraf

Politiek commitment is misschien wel het belangrijkste vereiste voor een succes vol burgerberaad. Daarmee wordt bedoeld dat het duidelijk moet zijn hoe het burgerberaad zich verhoudt tot de politiek, wat het vervolg is voor ieder(e) advies of aanbeveling, en ook wie er uiteindelijk over beslist (bijvoorbeeld politiek en bestuur in wetgeving en beleid en/of de burger met een referendum). Uit de afspraken die hierover worden gemaakt moet blijken dat het burgerberaad en de uitkomsten serieus genomen worden. De partij die hier beloftes over doet, moet ook de partij zijn die de beloftes kan nakomen. Zonder afspraken over de uitkomsten en het vervolg blijft het advies van het burgerberaad vrijblijvend, wat kan leiden tot frustratie bij de deelnemers en waarmee het burgerberaad haar functie verliest.

Politiek commitment voorafgaand aan het burgerberaad over wat er met de uitkomsten gebeurt, komt in de praktijk doorgaans in drie varianten voor:

1. Verantwoordingsplicht: de politiek is verplicht om verantwoording af te leggen over hoe het advies van het burgerberaad is meegenomen in de besluitvorming.
2. Besprekingsplicht: de politiek is verplicht om het advies van het burgerberaad te bespreken en erover te stemmen.
3. Plicht tot regelgeving: de politiek is verplicht om (onderdelen van) het advies van het burgerberaad (onder bepaalde voorwaarden) vast te leggen in beleid en/of regelgeving.

- Het samenbrengen van meerdere diverse perspectieven, achtergronden, ervaringen en belangen kan ervoor zorgen dat de aangedragen adviezen en aanbevelingen beter aansluiten bij de samenleving dan wanneer bedacht door bestuurders of beleidsmakers?
- Gelote burgers hoeven niet te denken aan een politieke achterban of herverkiezing. Het discussiëren en het samenbrengen van perspectieven binnen een burgerberaad kan 'vrijer' plaatsvinden en meer op de lange termijn gericht, omdat deze discussie niet of minder wordt gestuurd door onderliggende (partij)politieke belangen.

Enkele voorbeelden van burgerberaden geven weer hoe dit er in de praktijk uit kan zien. Bij het 'mini-burgerberaad' in Amsterdam heeft het college van B&W aangegeven de adviezen over te nemen als ze aan enkele randvoorwaarden voldoen dat de adviezen worden besproken in de gemeenteraad.

Bij het Franse burgerberaad *Convention Citoyenne pour le Climat* belooft de opdrachtgever president Macron om – op drie jokers na – de adviezen direct 'zonder filter' uit te voeren, voor te leggen aan het parlement voor een stemming, of voor te leggen aan de bevolking met een referendum. President Macron kon de belofte om de adviezen direct uit te voeren echter niet nakomen, omdat ook de senaat er nog wat over te zeggen had.¹² Achteraf is dan ook veel ontevredenheid ontstaan omdat van de adviezen er slechts een aantal door het parlement zijn aangenomen en helemaal geen referendum is georganiseerd om de bevolking te bevragen over de adviezen.¹³ Een website van de Franse overheid laat zien wat de status is van de uitwerking van de adviezen.

Bij de burgerberaden in Ierland over abortuswetgeving en klimaatverandering was het vanaf het begin duidelijk dat de resultaten van het burgerberaad achteraf zouden worden voorgelegd aan de hele bevolking via een referendum. Vervolgens werden speciale parlementaire commissies opgericht om de aanbevelingen verder uit te werken en in dat proces hebben de democratisch gekozen volksvertegenwoordigers rekening gehouden met de aanbevelingen. Hierdoor werden de uitkomsten en uitwerking door het overgrote deel van de Ierse bevolking als legitiem gezien.¹⁴ Ook in Ierland wordt op een website bijgehouden wa de status van de uitwerking van de adviezen is.

¹² De adviezen gaan over onderwerpen waar de gemeente ook echt wat over te zeggen heeft passen binnen het vastgestelde beleid van de gemeenteraad (Routekaart Amsterdam Klimaat neutraal), dragen bij aan CO₂-reductie, blijven binnen het bestaande budget en hebben steun van driekwart van de deelnemers.

Representativiteit en inclusiviteit bij de werving van deelnemers

Een burgerberaad heeft als doel om een brede groep burgers te laten meepraten en te laten komen tot adviezen waarin andere burgers zich kunnen herkennen. Het is daarom belangrijk dat de deelnemende groep zo representatief en inclusief mogelijk is. Representatief betekent dat de samenstelling van de groep deelnemers vergelijkbaar is met die van de inwoners van het land, de regio, stad of het dorp waarin het burgerforum wordt georganiseerd. Inclusief betekent dat alle relevante sociale groepen voor het onderwerp een gelijke kans hebben om daadwerkelijk gehoord te worden. Een subtiel verschil. Wat een groep representatief maakt is vrijwel gelijk voor ieder beleidsvraagstuk: een goede afspiegeling van de brede samenleving. Een inclusieve groep kan echter verschillen per beleidsvraagstuk: wat relevante groepen zijn, is voor ieder onderwerp weer anders.

Zo werd bij het burgerberaad over Brexit (ná het referendum) stemgedrag als relevant kenmerk meegenomen, zodat de samenstelling van de groep de uitslag van het referendum (welke groepen voor en welke tegen hadden gestemd) weerspiegelden. Het doel is om een groep deelnemers samen te stellen waarin zo veel mogelijk diversiteit in de voor het onderwerp relevante attitudes, ervaringen en gedrag terug te zien zijn. De verwachting is dat meer diversiteit leidt tot nieuwe, betere en creatievere ideeën door een grotere diversiteit in deelnemers en ervoor zorgt dat de besluiten en aanbevelingen als legitiem(er) worden gezien en meer draagvlak hebben.

Selecteer deelnemers door loting en selecteer vervolgens op diversiteit van bijvoorbeeld meningen

Bij participatieprocessen nemen vaak dezelfde soort mensen deel. Deze 'usual suspects' hebben een aantal dingen gemeen: zij hebben de tijd en middelen om te participeren, weten hoe ze aan de politieke processen kunnen deelnemen, zijn vanuit interesse in de politiek gemotiveerd om deel te nemen, en zijn (daardoor) als groep meestal niet representatief voor de inwoners van een land, regio of gemeente. Loting moet zorgen voor een representatievere groep deelnemers.^{5,7,17} Dat gebeurt vaak in twee stappen:

1. Burgers worden willekeurig geloot op basis van bijvoorbeeld hun telefoonnummer¹⁸ of adres uit het bevolkingsregister, zonder rekening te houden met bepaalde kenmerken. Dat heet aselechte loting. Uitgenodigde burgers bepalen zelf of ze daadwerkelijk deelnemen, want daartoe zijn ze niet verplicht.^{5,7} Er is dus altijd ook sprake van zelfselectie. Als na de loting blijkt dat een bepaalde groep zich niet heeft aangemeld, kunnen daar aan vullende stappen voor worden ondernomen. Bijvoorbeeld door deze gericht te benaderen. Wees ervan bewust dat het tijd en moeite vraagt om een representatieve groep burgers enthousiast te krijgen om mee te doen.
2. De gelote burgers beantwoorden een aantal vragen over henzelf en vragen die te maken hebben met het onderwerp van het burgerberaad. Die vragen kunnen bijvoorbeeld gaan om de mening van de gelote burgers over (onderdelen van) het onderwerp. Op basis daarvan worden de deelnemers gekozen die representatief zijn voor de inwoners van een land, regio of gemeente. Daarin kan dan eventueel ook gekozen worden voor een diversiteit aan meningen over het betreffende onderwerp van het burgerberaad. Een reserve lijst kan worden gemaakt zodat deelnemers die onverhoopt uitvallen kunnen worden vervangen.

Onder andere bij het burgerberaad van RES-regio Foodvalley heeft deze twee stappen met aselechte loting en selectie toegepast. Uit het bevolkingsregister werden 5000 willekeurige adressen geloot en de bewoners werden uitgenodigd met een brief. Hierop hebben 100 inwoners zich aangemeld om deel te nemen en uiteindelijk zijn 20 deelnemers gekozen voor het burgerberaad op basis van een aantal kenmerken (o.a. leeftijd, geslacht, opleiding en geografische spreiding over de regio). Ook in de RES-regio West-Brabant is voor het burgerpanel 'Brabant Praat' in twee stappen geloot. Via de expertgroep van het NP RES is samen met Energieregio West-Brabant een tool met lotingssoftware ontwikkeld om deelnemers te selecteren. Deze tool kan worden aangepast voor toepassing in andere regio's.

In de praktijkvoorbeelden is veel variatie in het aantal deelnemers: van ongeveer 20 tot 1000. Het aantal deelnemers waarvoor gekozen wordt is afhankelijk van de afweging tussen de mate van representativiteit, werkbaarheid (een grote groep kan bijvoorbeeld uiteen gaan in kleinere groepen) en hoe het proces is ingericht (de bredere samenleving kan inbreng leveren waar het burgerberaad mee aan de slag gaat). Een aantal van 100 of 150 deelnemers is doorgaans voldoende voor enige representativiteit én praktische haalbaarheid.

Nodig van sommige groepen meer mensen uit om aan het burgerberaad deel te nemen

Om representativiteit te bereiken is het soms nodig om relatief meer burgers uit bepaalde groepen, waarvan verwacht wordt dat ze niet zullen deelnemen, uit te nodigen. Zo werden bij de loting voor het 'mini-burgerberaad' in Amsterdam twee keer zoveel inwoners in de leeftijd van 16 tot en met 30 jaar uitgenodigd

^d Neem voor meer informatie over de lotingtool contact op via res@rvo.nl.

en twee keer zoveel inwoners uit bepaalde stadsdelen als andere groepen. Uit ervaring is namelijk gebleken dat deze groepen minder geneigd zijn te reageren dan andere groepen inwoners.

Bied praktische ondersteuning aan deelnemers

Omdat deelname aan een burgerforum nogal wat van de burgers die deelnemen vraagt, is het noodzakelijk om ten minste aan onderstaande randvoorwaarden te voldoen^{7,20}

- Vergoeding voor deelname is een blijk van waardering en hiermee worden eventuele misgelopen inkomsten gecompenseerd.
- De locatie zou een centrale plek moeten zijn die voor iedereen gemakkelijk te bereiken is.
- Vergoeding van reiskosten verlaagt de drempel voor burgers die niet allemaal even dichtbij wonen.
- Kinderopvang maakt het ook haalbaar voor ouders met (jonge) kinderen om deel te nemen.
- Vergoed ook deelnemers die op de reservelijst staan voor het feit dat ze beschikbaar blijven.

Tijdens het proces

Een inclusief proces waarbij iedereen gehoord wordt

Inclusief betekent niet alleen mogelijkheid tot deelnemen, maar bij deelname ook een gelijke kans hebben om daadwerkelijk gehoord te worden^{23,24}. Het idee is dat met deliberatie verschillende perspectieven aan bod komen en dat daarmee de inclusiviteit wordt gewaarborgd. Daarbij dienen onderstaande aspecten van een goed proces te worden gegarandeerd:

- Professionele en onafhankelijke gespreksleiders die iedere deelnemer aan het woord laten en ervoor zorgen dat de gesprekken of discussies goed verlopen^{7,20}

- Onafhankelijke experts die deelnemers zelf kunnen uitnodigen voor het geven van informatie en uitleg en het beantwoorden van vragen.
- Regelmatig de groepssamenstelling tijdens parallelle discussies veranderen om ervoor te zorgen dat deelnemers met zo veel mogelijk andere deelnemers in gesprek gaan.
- Afwisselen tussen manier van besluitvorming, zoals (anonieme) individuele stemmingen en gezamenlijke conclusies van alle deelnemers (consensus).
- Een aanvullend aspect is om wederzijds begrip en vertrouwen te creëren tijdens de bijeenkomsten. Bijvoorbeeld door ook informele momenten te organiseren waarop deelnemers elkaar beter kunnen leren kennen, zoals een gezamenlijk diner of een informele borstel.

Een proces van leren, ontwikkeling van ideeën en besluitvorming

Het is gebruikelijk dat de deelnemers de volgende stappen doorlopen: (1) leren in de informatiefase, (2) ontwikkelen van ideeën in de deliberatiefase en (3) selectie van adviezen in de besluitfase.

1. Leren (informatiefase)

De eerste stap is het aanreiken van informatie aan alle deelnemers. Met deze informatie kunnen deelnemers zoveel mogelijk vanuit een gelijk kennisniveau aan het burgerberaad beginnen. Het is van belang voor de kwaliteit van het proces dat de deelnemers begrijpelijke informatie krijgen aangereikt en dat de informatie vanuit zoveel mogelijk verschillende perspectieven wordt verzameld. De informatie kan worden aangeboden door een brede groep experts vanuit de praktijk, de wetenschap en het bedrijfsleven. Bij het burgerberaad van de RES-regio Foodvalley waren het Nederlands Platform Burgerparticipatie en Overheidsbeleid (NPBO), de TU Delft en Public Mediation betrokken bij het verzorgen en organiseren van de informatievoorziening. Ook kan ervoor gekozen worden dat burgers en overige geïnteresseerde partijen de mogelijkheid krijgen om vooraf inbreng te geven op het burgerberaad, bijvoorbeeld door suggesties te doen voor onderwerpen die het burgerberaad

kan bespreken¹⁸. Het toestaan van deze inbreng draagt bij aan de openheid van het proces. Ten slotte kan burgers gevraagd worden welke informatie zij nodig zouden hebben om tot goede aanbevelingen te komen en hier de informatie voorziening op aan te passen¹⁹. Tijdens het gehele proces kunnen deelnemers met een vraag gebruik maken van de experts die bij het proces zijn betrokken. Het kan ook voorkomen dat er tijdens het proces aanvullende kennis vanuit andere experts wordt ingebracht over een specifiek onderwerp. Dit gebeurde bijvoorbeeld in een Schots burgerberaad over klimaatbeleid. Of er wordt een kennis markt opgezet waarbij de deelnemers zelf langs de experts kunnen gaan²⁰.

Het belang van de manier van informatie verstrekken wordt benadrukt door een onderzoek tijdens het Ierse burgerberaad over klimaatbeleid. De experts legden tijdens het burgerberaad een aantal beleidsvoorstellen voor aan bewoners. De voorstellen waarbij deelnemers zich herkenden in de narratieven en waarden van de beleidsvoorstellen, en waarbij voorbeelden uit het dagelijks leven werden gebruikt, werden vaker gekozen²¹.

Bij het verstrekken van informatie dient rekening te worden gehouden met de samenstelling van de groep. Diversiteit van deelnemers heeft invloed op de wijze waarop informatie het beste kan worden aangeboden. Voor sommige deelnemers zijn teksten makkelijker te begrijpen, voor anderen is dit een video of afbeelding. Bij sommige burgerberaden was het nodig om slechthorende en slechtziende deelnemers te begeleiden door koptelefoons en documenten met extra groot lettertype te gebruiken²².

2. Ontwikkelen van ideeën (deliberatiefase)

Tijdens de deliberatiefase gaan de deelnemers uiteen in een aantal kleinere groepen²³. Deze groepen discussiëren over een aantal deelonderwerpen en proberen met oplossingen en aanbevelingen te komen. Het is na de deliberatiefase de uitdaging voor de externe begeleiders om een coherent verhaal te schetsen

van de verschillende gesprekken. Uit het Ierse burgerberaad blijkt dat burgers de mogelijkheid kunnen krijgen om in te stemmen met de definitieve¹⁹ versie.

3. Selectie van adviezen (besluitfase)

In de laatste fase komen alle deelnemers weer bij elkaar om de adviezen van de groeps gesprekken met elkaar door te nemen²⁴. Het verschilt per beraad wat er dan nog besloten kan worden. Zo heeft het Ierse burgerberaad door middel van stemming beleidsadviezen geselecteerd²⁵. Het burgerberaad van de RES-regio Foodvalley heeft tijdens het proces de resultaten van een stemming van niet-deelnemende burgers meegenomen in hun advies²⁶. Ook kan het zo zijn dat de verschillende groepen burgers elkaar in deze laatste fase over de verschillende deelonderwerpen informeren. Over het algemeen volgt er nog een laatste voorkeurstemming, voor eindadviezen van het beraad²⁷. aangewezen partij (een voorzitter, de deelnemers zelf of een aantal experts) beschrijft deze uitkomsten in een eindrapport.

Aandachtspunten tijdens het proces

Begeleiding van het proces

Voor een gebalanceerde informatievoorziening tijdens het proces is het van belang dat er een onafhankelijke organisatie wordt aangesteld om het proces te begeleiden²⁸. Dit kan worden aangevuld met de praktijkervaring van sociale werkers. Wanneer deelnemers het proces vertrouwen en als eerlijk ervaren, heeft dit een effect op de manier waarop ze het proces en de uitkomst beschrijven²⁹. Eerdere burgerberaden hebben gebruik gemaakt van organisaties die ervaring hebben met deliberatieve processen. Zo heeft het Ierse burgerberaad gebruik gemaakt van de Sortition Foundation³⁰ en het Franse burgerberaad van de Economic, Social and Environmental Council (ESEC)³¹. In Nederland worden burgerberaden begeleid door partijen als de G1000 en NPBO (Nederlands Platform voor Burgerparticipatie en Overheidsbeleid)³¹.

Bij het burgerberaad over klimaat in Schotland is er in de begeleiding van het proces voor gekozen om verschillende groepen experts de verantwoordelijkheid te geven over separate onderdelen van het proces. Zo was het secretariaat de verantwoordelijke voor een efficiënte organisatie en de doorloop van het proces. Deze groep was onafhankelijk van de Schotse overheid. Het Design and Facilitation team was verantwoordelijk voor het ontwerp van het proces en de werving van de kandidaten. De Stewarding group had een brede interesse en expertise en gaven advies en ondersteuning. De laatste groep was de Evidence Group: zij hielden zich bezig met het aanreiken van kennis aan de deelnemers.

Privacy

De privacy van deelnemers moet worden gewaarborgd zodat deelnemers zich veilig voelen tijdens het proces. Deelnemers geven van te voren aan op welke manier hun naam terug mag komen in de rapportages en adviezen.

Een goede verbinding met niet-deelnemende burgers en het democratisch proces

Betrekken van beleidsmakers en politici

Zoals eerder beschreven heeft een burgerberaad vaak formeel geen directe bindende inspraak op de besluit- en beleidsvorming. Toch kan een burgerberaad er wel voor zorgen dat politici en bestuurders sneller besluiten nemen over onderwerpen die tot verdeeldheid leiden. Daarvoor is het belangrijk dat de uitkomsten van het burgerberaad ook worden gesteund door de betrokken politici en beleidsmakers. Om dit te bereiken is het belangrijk deze groep stakeholders vanaf het begin mee te nemen in het proces van het burgerberaad. Politici betrekken kan op verschillende manieren, bijvoorbeeld door ze regelmatig een update te geven, door ze mee te laten kijken en luisteren tijdens de gesprekken, of door ze deel te laten nemen aan de gesprekken (zoals het geval was bij het eerste Ierse burgerberaad in de periode 2012-2014).

Een goede verbinding met het democratische proces is ook nodig om ervoor te zorgen dat de uitkomsten als legitiem worden gezien. Het voorbeeld van het Ierse burgerberaad laat zien dat het betrekken van politici tijdens het proces kan leiden tot een stevigere verankering van het advies in beleid.

Betrekken van niet-deelnemende burgers (maxipubliek)

Ook het betrekken van de bredere samenleving zorgt voor een verbinding met het democratische proces en een grotere kans dat de uitkomsten als legitiem worden gezien.⁷ Bij burgerberaden wordt vaak gerefereerd aan het minipubliek en maxipubliek.⁷ Het minipubliek staat voor de deelnemers van het burgerberaad die een advies uitbrengen, het maxipubliek voor de bredere samenleving waarvoor de deelnemers representatief zijn. Het advies is om ook het maxipubliek te informeren over het burgerberaad en hen op de hoogte te houden. Dat betekent voorafgaand aan de start duidelijk maken wat er gebeurt en hoe het burgerberaad is opgezet, gedurende het proces regelmatig een update geven (o.a. via media, volgen van lezingen of online meekijken bij de overleggen van het burgerberaad) en achteraf de uitkomsten delen met een verslag over wat er is besproken en besloten.

Vooraf

Het betrekken van het maxi-publiek begint al voor de start van het proces, door zo veel mogelijk burgers te informeren dat het burgerberaad wordt georganiseerd. Daar hoort ook bij dat ze te weten krijgen over welke vraag het burgerberaad gaat, hoe het wordt gefinancierd, hoe deelnemers en experts worden geselecteerd en wat er gaat gebeuren met de uitkomsten.

Communiceer ook op welke manier burgers die niet worden ingeloot kunnen meedenken tijdens het proces. Wanneer het bekend is dat alle (stemberechtigde) burgers bijvoorbeeld over bepaalde adviezen of aanbevelingen uit het burgerberaad kunnen stemmen bij een referendum, is de kans op brede interesse en discussie in

de samenleving groter, en de kans dat volksvertegenwoordigers of bestuurders de adviezen of aanbevelingen terzijde schuiven kleiner.

Een aanvullende manier om burgers te betrekken is door burgers en overige geïnteresseerde partijen de mogelijkheid te geven om vooraf inbreng te geven op het burgerberaad, bijvoorbeeld door suggesties te doen voor onderwerpen die het burgerberaad kan bespreken.³⁴ Zo werd bij het burgerberaad over klimaat in Schotland voor de start van het proces de brede samenleving betrokken voor input.³⁵ Via het online gespreksplatform Dialogue werden suggesties gevraagd voor de te bespreken onderwerpen, de sprekers en eigen ideeën over hoe Schotland klimaatverandering zou moeten aanpakken. Zo'n 450 gebruikers dienden 230 nieuwe ideeën in en plaatsten meer dan 1000 reacties, die allen werden gecodeerd onder thema's. Deze thema's vormden weer input voor de gesprekken tussen de deelnemers aan het burgerberaad. Het voorbeeld van het Ierse burgerberaad over zowel abortus als klimaat laat zien dat het wel een uitdaging kan zijn om een selectie te maken: voor deze onderwerpen kreeg de organisatie meer dan 13.000 suggesties binnen.

Tijdens

Tijdens het proces van het burgerberaad kan het maxi-publiek betrokken worden door te zorgen dat lezingen van experts online gevolgd kunnen worden en alle informatie tijdens het leerproces online wordt gedeeld. Bij het Franse burgerberaad was het voor de deelnemers mogelijk om het proces via een livestream te volgen. Er was er een website die actueel werd gehouden en werd er een nieuwsbrief rondgestuurd. Zo konden de keuzes van het minipubliek invloed hebben op de meningvorming van het maxi-publiek.

Daarnaast kunnen burgers die niet of niet volledig kunnen deelnemen ook tijdens het proces meedenken en meepraten via online tools. Hiermee kan een grotere groep burgers inbreng geven, wat de legitimiteit van het burgerberaad ten goede komt. Een voorbeeld van een online tool waarbij mensen hun mening kunnen geven

is de Participatieve Waarde Evaluatie (PWE), en is al in combinatie met een burgerforum toegepast in Zuidwest-Fryslân.

Ook kan het maxipubliek betrokken worden via activiteiten zoals wedstrijden, en bijdragen van media en kunstenaars. Deze activiteiten kunnen zorgen voor aandacht in de media. De media spelen een bepalende rol om het maxipubliek te betrekken. Het is aan te raden om van tevoren na te denken wat bepalende momenten tijdens het burgerberaad zijn waarvoor actief contact met de media gezocht kan worden. Bij het 'mini-burgerberaad' in Amsterdam zijn tijdens informatie- en deliberatiesessies journalisten van het Parool en de Volkskrant betrokken. Daarnaast heeft Nieuwsuur ook enkele deelnemers gevolgd om een beeld te kunnen schetsen van het proces.³⁴ Op sociale media kunnen sterk gepolariseerde discussies ontstaan waardoor er beperkte uitwisseling mogelijk is tussen mensen die anders over onderwerpen denken. In het burgerberaad gaan anders denkende burgers wel met elkaar in gesprek, en er is aandacht nodig om dit te laten overslaan naar sociale media.

Na afloop

Ten slotte moet na afloop helder worden gecommuniceerd over de uitkomsten en politieke opvolging. Om ervoor te zorgen dat het advies van het burgerberaad niet alleen het minipubliek representeert, is het aan te raden ook over de uitkomst het maxipubliek te horen. Er zijn verschillende manieren van burgerparticipatie waarop de bredere samenleving ook de uitkomst kan beïnvloeden. Bijvoorbeeld door het uitzetten van een online enquête, of een referendum zoals is gedaan bij de Ierse burgerberaden.³⁶ Dat de hele stemgerechtigde Ierse samenleving met een referendum in staat werd gesteld zich uit te spreken over het voorstel van de burgerberaden wordt gezien als een succesfactor. Andere opties zijn een meerkeuzereferendum: stemmers kunnen een stem uitbrengen op meerdere keuzes dan alleen voor of tegen, en een preferendum: stemmers van dit speciaal soort referendum kunnen een aantal aanbevelingen op volgorde van belang uitzetten.³⁷

5 WANNEER ZET JE EEN BURGERBERAAD WEL EN NIET IN?

Tot nu toe zijn er enkele burgerberaden afzonderlijk geëvalueerd, wat in een aantal succesfactoren en lessen heeft geresulteerd.^{35,36,37,40,38,39} Op basis van wat bekend is, kunnen we een aantal aspecten benoemen die inzicht geven in welke situatie het zinvol is om een burgerberaad te organiseren. Een aantal factoren zijn daarin bepalend, zoals of er aan de randvoorwaarden kan worden voldaan, het beleidsvraagstuk en het bestuurlijke niveau waarop de besluitvorming plaatsvindt. Hieronder worden deze factoren verder toegelicht.

Er is politiek commitment en de tijd en middelen voor een goed proces

Of het zinvol is om een burgerberaad te organiseren is afhankelijk van of kan worden voldaan aan een aantal uitgangspunten, die in Deel 4 zijn beschreven: (1) politiek commitment, (2) representativiteit en inclusiviteit bij de werving van deelnemers, (3) een inclusief proces waarbij iedereen gehoord wordt en een goed ingericht proces van leren, ontwikkeling van ideeën en besluitvorming onder leiding van een onafhankelijke organisatie. Het zouden ook wel de voorwaarden van een burgerberaad genoemd kunnen worden. Zo is het niet zinvol om een burgerberaad te organiseren als er weinig tijd is om uitgebreid met elkaar het gesprek aan te gaan, meer er (te) weinig budget is om aan de randvoorwaarden voor een goed proces te kunnen voldoen. Om een indicatie te geven van de kosten: het Franse burgerberaad over klimaat had een budget van €4 miljoen. In Schotland was dat £1,4 miljoen. In Ierland heeft het proces van 2016 tot en met 2018 ongeveer €1,5 miljoen gekost en de kosten van een G1000 burgerberaad variëren doorgaans, afhankelijk van de grootte en ambities, tussen €25 000 en € 250 000.

Het beleidsvraagstuk leent zich ervoor

Het te bespreken beleidsvraagstuk bepaalt in grote mate of een burgerberaad organiseren zinvol is of niet: niet ieder onderwerp is geschikt. De burgerberaden die reeds zijn georganiseerd laten zien dat er een aantal kenmerken van onderwerpen zijn die ze geschikt maken voor bespreking door een burgerberaad.⁴⁰

- Het onderwerp kan vanuit meerdere perspectieven worden bekeken en leidt tot moeilijke afwegingen, dilemma's en soms verdeeldheid.

- Het onderwerp is er een waar de politiek zelf niet uitkomt.
- Het onderwerp is herkenbaar voor een grote groep burgers, omdat zij ervan hebben gehoord en mogelijk ook weten dat dit onderwerp op de politieke agenda staat (bijvoorbeeld de regeling van het homohuwelijk en de verruiming van het abortusrecht in Ierland).
- Het onderwerp is relevant voor een grote groep burgers, omdat zij de impact van het beleidsvraagstuk en de beslissingen die worden genomen zullen merken (bijvoorbeeld klimaatbeleid in Ierland, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Duitsland en Schotland).
- Het onderwerp is urgent, omdat er beslissingen genomen moeten worden, maar er is geen onmiddellijke actie vereist.
- De lange termijn staat centraal (bijvoorbeeld de opslag van kernafval in Australië).
- Het onderwerp is tot op zekere hoogte afgebakend, met een duidelijke en gerichte vraagstelling. Deze vraag beschrijft het probleem, maar is niet sturend in een specifieke oplossing en ook niet met ja of nee te beantwoorden.
- Het onderwerp moet kunnen leiden tot discussie, vanwege verschillende perspectieven op het beleidsvraagstuk.

Minder geschikt zijn onderwerpen waarbij niet de uitwisseling van diverse perspectieven centraal staat, maar uitsluitend technische vragen (bijvoorbeeld hoe windmolens kunnen worden gerecycled of hoe de productie van waterstof kan worden opgeschaald),⁹ vraagstukken die erg abstract zijn, zonder gerichte vraag (hoe ziet de toekomst van regio X eruit?), of wanneer er al voor een specifieke oplossing is gekozen, waar burgers nog gedeeltelijk iets over kunnen inbrengen (bijvoorbeeld alleen de hoogte of locatie van de windmolens, of de grootte van de zone/heweide).

Het is niet zinvol om een burgerberaad in te zetten als er al besloten is over (beleids)plannen en je burgers alleen maar wil informeren. Ook voor het creëren van draagvlak bij de samenleving voor bestaande beleidsplannen is een burgerberaad niet het geschikte middel. Het idee achter een burgerberaad is juist om op basis van

informatie en overleg door een representatieve afspiegeling van de samenleving te komen tot (aanbevelingen voor) beleidsplannen, waarvan verwacht wordt dat deze draagvlak hebben.

De gevraagde beleidsadviezen passen bij het bestuurlijke niveau

Burgerberaden worden op verschillende (bestuurlijke) niveaus georganiseerd, zowel nationaal, regionaal als lokaal. Welk niveau passend is, wordt bepaald door onder andere het onderwerp, maar vooral ook waar uiteindelijk de besluitvorming over het beleidsvraagstuk in de politiek plaatsvindt.

Een nationaal burgerberaad past goed bij complexe onderwerpen en beleidsvraagstukken die op landelijk niveau spelen en die dus relevant zijn voor de hele samenleving van een land. Ook is het vereist dat de landelijke politiek de uiteindelijke besluiten neemt over het beleidsvraagstuk. Het is niet zinvol om een landelijk burgerberaad te organiseren over een onderwerp waarover op lokaal niveau de besluitvorming plaatsvindt (bijvoorbeeld de inzameling en recycling van afval). Praktijk voorbeelden van nationale burgerberaden zijn nationaal klimaatbeleid in onder andere Frankrijk, Schotland en het Verenigd Koninkrijk, en de verruiming van het abortusrecht in Ierland.

Regionale en lokale burgerberaden passen bij concrete onderwerpen die spelen in een bepaalde regio of gemeente, waar alleen de inwoners in die gebieden mee te maken krijgen en waar de regio of gemeente ook daadwerkelijk zelf over beslist. Dan kan het bijvoorbeeld gaan over de ontwikkeling van (laad)infrastructuur voor duurzaam vervoer en groenvoorzieningen in en rond gemeenten in Nederland. In Amersfoort, Uden en Enschede zijn er vooral ervaringen met lokale burgerberaden onder de naam G1000 (o.a. in Amersfoort, Uden en Enschede). Daarbij gaat een groep van gelote burgers, overheid en werkgevers gezamenlijk in drie stappen (burgertop, burgerforum en burgerraad) in overleg om besluiten te nemen over onderwerpen in hun wijk, dorp

of stad.⁴⁴ Zo gingen in de gemeente Enschede inwoners aan de slag met de vraag hoe de overlast van vuurwerk tijdens de jaarwisseling zoveel mogelijk kan worden beperkt.⁴⁵ Naast de G1000-voorbeelden, vond een andere recente ervaring met een lokaal burgerberaad plaats in de gemeente Amsterdam. Daar werd een 'mini-burger beraad' met 100 inwoners van de stad gevraagd om in twee weken te komen met maatregelen om de klimaatdoelen van de stad te behalen.

Burgerberaden zijn ook geschikt voor regionaal energie- en klimaatbeleid

Veel van de besluitvorming over de verdere concretisering van het energie- en klimaatbeleid uit het nationale Klimaatakkoord vindt regionaal en lokaal plaats, zoals in de 30 energieregio's, provincies, waterschappen, gemeenten en inwoners staan de komende jaren voor de uitdaging om keuzes te maken over onder andere hernieuwbare energie op land, een alternatieve warmtevoorziening voor aardgas en de bijbehorende infrastructuur. De besluiten die staan beschreven in de Regionale Energiestrategieën (RES) hebben een (grote) impact op de directe leefomgeving van inwoners in de regio's. Ook kunnen er meerdere perspectieven bestaan op welke keuzes worden gemaakt. Een burgerberaad kan een passend middel zijn om tot die keuzes te komen, omdat juist burgers vaak op een integrale manier naar vraagstukken kijken, waarin meerdere perspectieven en afwegingen samenkomen.⁴⁶

In het kader van de RES zijn er in de gemeente Súdwest-Fryslân in de RES-regio Foodvalley⁴⁷ reeds ervaringen opgedaan met vormen van burgerberaden. Daar zijn door loting samengestelde kleinere groepen (12 inwoners in Súdwest-Fryslân en 20 inwoners in regio Foodvalley) aan de slag gegaan met wat volgens de inwoners belangrijk is in hun leefomgeving en waar in de RES van die regio's mee rekening gehouden zou moeten worden. Hiervoor werden ook de inzichten van een bredere raadpleging onder inwoners van de gemeente Súdwest-Fryslân in de RES-regio Foodvalley⁴⁸ gebruikt. Het resultaat waren respectievelijk leidende principes voor

6 CONCLUSIES

In deze versnelstudie hebben we besproken wat een burgerberaad is, uitgediept welke onderdelen belangrijk zijn bij het organiseren van een burgerberaad en daarmee wat er nodig is voor een goed proces en een gedragen uitkomst, en in welke gevallen het inzetten van een burgerberaad zinvol kan zijn. Een burgerberaad is een vorm van burgerparticipatie, waarbij een representatieve groep gelote burgers op basis van geïnformeerde discussies de politiek adviseert, en kan daarin bij dragen aan gedragen beleid met minder invloed van politieke belangen. Voor een goed proces en een gedragen uitkomst van een burgerberaad zijn een aantal aspecten nodig, waaronder politiek commitment, een inclusief gefaciliteerd proces en betrokkenheid van niet-deelnemende burgers en politici. Het is zinvol om een burgerberaad in te zetten wanneer kan worden voldaan aan een aantal voorwaarden, waaronder de middelen om het proces te faciliteren, een beleidsvraagstuk dat zich voor een burgerberaad leent en het kunnen komen tot gedragen oplossingen of besluiten die ook kunnen worden geïmplementeerd op het niveau waarop het burgerberaad wordt georganiseerd.

de gemeenteraad en aanbevelingen voor de regio bij het ontwikkelen van toekomstige energiebeleid en plannen voor hernieuwbare energie in die specifieke regio's. De voorbeelden van Súdwest-Fryslân en Foodvalley laten zien dat (een vorm van) een burgerberaad een methode is om inwoners bij de besluitvorming over hun directe leefomgeving te betrekken en eraan kan bijdragen dat de regionale plannen beter aansluiten bij wat voor inwoners belangrijk is.

Toch is het soms niet meteen duidelijk welk bestuurlijk niveau passend is. Veel beleidsvraagstukken hebben namelijk betrekking op meerdere niveaus. Bijvoorbeeld wanneer er vooral lokaal (negatieve) impact is, terwijl er sprake is van nationale kaders of wetgeving waar de lokale besluitvorming slechts beperkte invloed op heeft (denk aan Schiphol of stikstof). Hierbij kunnen meerdere burgerberaden op verschillende niveaus waartussen interactie is een oplossing zijn.

BRONNEN

- ¹ Rijksoverheid (2022). Geraadpleegd op: <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2022/07/04/kabinet-ziet-potentie-burgerforum-voor-klimaat--en-energiebeleid-wil-eerst-met-kamer-in-gesprek>
- ² Courant, D. (2020). Des mini-publics délibératifs pour sauver le climat? Analyses empiriques de l'Assemblée citoyenne irlandaise et de la Convention citoyenne française. *Archives de Philosophie du Droit*, 62, 485-507. doi:10.3917/apd.621.050
- ³ Courant, D. (2021). Citizens' assemblies for referendums and constitutional reforms: Is there an "Irish Model" for deliberative democracy? *Frontiers in Political Science*, 2:591983. doi:10.3389/fpos.2020.591983
- ⁴ Adviescommissie Burgerbetrokkenheid bij klimaatbeleid (2021). Betrokken bij klimaat. Burgerfora aanbevolen. Eindrapport Adviescommissie Burgerbetrokkenheid bij klimaatbeleid. Geraadpleegd op <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/klimaatverandering/documenten/publicaties/2021/03/21/adviesrapport-betrokken-bij-klimaat>
- ⁵ Mommers, J. & Rovers, E. (2020, 15 oktober). Meer dan een inspraakavond, beter dan een referendum: met deze democratische vernieuwing kan de burger zélf beleid maken. Geraadpleegd op <https://decorrespondent.nl/11707/meer-dan-een-inspraakavond-beter-dan-een-referendum-met-deze-democratische-vernieuwing-kan-de-burger-zelf-beleid-maken/6210563406344-1580e3af>
- ⁶ Hendriks, F., Jacobs, K., & Michels, A. (2021). Nationale Burgerfora. Verkenning van nationale burgerfora als democratisch gereedschap. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Geraadpleegd op <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2021/02/01/essaybundel-nationale-burgerfora-verkenning-van-nationale-burgerfora-als-democratisch-gereedschap>
- ⁷ Rovers, E. (2022, 14 juni). Nee, een burgerberaad is niet links of rechts (en nog vijf antwoorden op veelgestelde vragen). Geraadpleegd op <https://decorrespondent.nl/13492/nee-een-burgerberaad-is-niet-links-of-rechts-en-nog-vijf-antwoorden-op-veelgestelde-vragen/7157505892064-6ac7d9ad>
- ⁸ NH Nieuws (2019, 17 november). Recap: zo verliep de burgertop over Schiphol. Geraadpleegd op <https://www.nhnieuws.nl/nieuws/256829/recap-zo-verliep-de-burgertop-over-schiphol>
- ⁹ Muijen, van M. (2021). Lessen van de Franse burgerklimaatop. *S&D*, 78(2), 31-41. Geraadpleegd op https://www.wbs.nl/sites/default/files/2021-04/06.%20M%20v%20Muijen_Lessen%20van%20de%20Franse%20burgerklimaatop_SD_2021_2.pdf
- ¹⁰ Hinterleitner, J. & van Karnenbeek, L. (2022, 5 mei). Het burgerberaad belicht. Geraadpleegd op <https://www.ruimteenwonen.nl/het-burgerberaad-belicht>
- ¹¹ Gemeente Amsterdam. (z.d.). Mini-burgerberaad. Geraadpleegd op 28 juni 2022 op <https://www.amsterdam.nl/wonen-leefomgeving/duurzaam-amsterdam/mini-burgerberaad/>
- ¹² Courant, D. (2021, 9 juni). The promises and disappointments of the French Citizens' Convention for Climate. Geraadpleegd op <https://www.publicdeliberation.net/the-promises-and-disappointments-of-the-french-citizens-convention-for-climate/>
- ¹³ Girard, C. (2021, 28 juli). Lessons from the French Citizens' Climate Convention: On the role and legitimacy of citizens' assemblies. Geraadpleegd van <https://verfassungsblog.de/lessons-from-the-french-citizens-climate-convention/>
- ¹⁴ Convention Citoyenne pour le Climat. Geraadpleegd op: <https://www.ecologie.gouv.fr/suivi-convention-citoyenne-climat/>
- ¹⁵ Coleman, M., Devaney, L., Torney, D., & Brereton, P. (2019, 27 juni). Ireland's world-leading citizens' climate assembly. What worked? What didn't? Geraadpleegd van <https://www.climatechangenews.com/2019/06/27/irelands-world-leading-citizens-climate-assembly-worked-didnt/>
- ¹⁶ Citizens Information. Convention on the Constitution. Geraadpleegd op: https://www.citizensinformation.ie/en/government_in_ireland/irish_constitution_1/constitutional_convention.html
- ¹⁷ EMMA (2022, 22 april). 10 lessen voor een klimaatburgerberaad in Nederland van Eva Rovers. Geraadpleegd op <https://www.emma.nl/artikelen/10-lessen-voor-een-klimaatburgerberaad-in-nederland-van-eva-rovers>
- ¹⁸ Dekker, A. (2021, 28 juli). 'Macron heeft ons verraden'. Geraadpleegd op <https://www.groene.nl/artikel/macron-heeft-ons-verraden>.
- ¹⁹ Regio Foodvalley Energietransitie. Burgerforum. Geraadpleegd op: <https://>

- www.regiofoodvalley.nl/programma/energietransitie/naar-res-10/raadpleging-en-burgerforum-1
- ²⁰ Zie voor een beschrijving van de stappen in loting en selectie in de RES-regio Foodvalley: https://www.regiofoodvalley.nl/fileadmin/energietransitie/nov_2020/Notitie_selectie_burgerforum.pdf en https://www.regiofoodvalley.nl/fileadmin/energietransitie/nov_2020/Over_uiteindelijke_selectie_burgerforum_RES_Foodvalley.pdf.
- ²¹ Stans, J. (2022). Energieparticipatie. West-Brabant durft te pionieren. Geraadpleegd op: <https://www.energieparticipatie.nl/blog-1-west-brabant-durft-te-pionieren>
- ²² Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy*. Cambridge, MA: MIT Press.
- ²³ Kimmel, J. (2016). Assessing the democratic quality of new modes of EU governance: The industrial emissions directive as a test case. *European Political Science*, 17(2), 240-257. doi:10.1057/s41304-016-0087-2.
- ²⁴ Young, I. M. (2000). *Inclusion and democracy*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- ²⁵ Scotland's Climate Assembly (2021). *Recommendations for Action*. Edinburgh: Scotland's Climate Assembly. Geraadpleegd op 28 juni, 2022 op <https://webarchive.nrsotland.gov.uk/20220321134004/https://www.climate-assembly.scot/full-report>
- ²⁶ Muradova, L., Walker, H., & Colli, F. (2020). Climate change communication and public engagement in interpersonal deliberative settings: Evidence from the Irish Citizens' Assembly. *Climate Policy*, 20(10), 1322-1335. doi:10.1080/14693062.2020.1777928
- ²⁷ Rovers, E. (2022). Nu is het aan ons. Oproep tot echte democratie. Amsterdam: De Correspondent.
- ²⁸ TU Delft (2020). Energie in Súdwest Fryslân. Geraadpleegd op: <https://www.tudelft.nl/tbm/pwe/case-studies/energie-in-sudwest-fryslan>
- ²⁹ Convention Citoyenne pour le Climat. Geraadpleegd op: <https://www.conventioncitoyennepourleclimat.fr/en/comite-gouvernance/>
- ³⁰ G1000. Geraadpleegd op: <https://g1000.nu/>
- ³¹ Nederlands Platform Burgerparticipatie en Overheidsbeleid (NPBO). Geraadpleegd op: <https://www.npbo.nl/>
- ³² Niessen, C. (2019). When citizen deliberation enters real politics: how politicians and stakeholders envision the place of a deliberative mini-public in political decision-making. *Policy Sciences*, 52, 481-503. doi:10.1007/s11077-018-09346-8
- ³³ Farrell, D. M., Suiter, J., Harris, C., & Cunningham, K. (2020). The effects of mixed membership in a deliberative forum: The Irish Constitutional Convention of 2012-2014. *Political Studies*, 68(1), 54-73. doi:10.1177/0032321719830936
- ³⁴ Convention Citoyenne pour le Climat (z.d.). Frequently Asked Questions. Geraadpleegd op 28 juni 2022, op: <https://www.conventioncitoyennepourleclimat.fr/en/foire-aux-questions/>
- ³⁵ TU Delft (2020). Energie in Súdwest Fryslân. Geraadpleegd op: <https://www.tudelft.nl/tbm/pwe/case-studies/energie-in-sudwest-fryslan>
- ³⁶ Devaney, L., Torney, D., Brereton, P., & Coleman, M. (2020). *Deepening Public Engagement on Climate Change: Lessons from the Citizens' Assembly*. Dublin: Environmental Protection Agency. Geraadpleegd op https://www.epa.ie/publications/research/climate-change/Research_Report_314.pdf
- ³⁷ De Standaard (2018). David Van Reybrouck pleit voor een 'preferendum' in plaats van een nieuw Brexitreferendum. Geraadpleegd op https://m.standaard.be/cnt/dmf20181218_04043605, 18 december 2018
- ³⁸ Andrews, N., Elstub, S., McVean, S., & Sandie, G. (2022). *Scotland's Climate Assembly Research Report - process, impact and Assembly member experience*. Edinburgh: Scottish Government Research.
- ³⁹ Giraudet, L.-G., Apouey, B., Arab, H., Baeckelandt, S., Begout, P. et al. (2022). *Co-construction in Deliberative Democracy: Lessons from the French Citizens' Convention for Climate*. *Humanities & Social Sciences Communications*, Springer Nature. doi:10.1057/s41599-022-01212-6. Geraadpleegd op <https://hal-enpc.archives-ouvertes.fr/hal-03119539/document>
- ⁴⁰ The Citizens' Assembly (2016-2018). Geraadpleegd op: <https://2016-2018.citizensassembly.ie/en/About-the-Citizens-Assembly/Background/Procurement-and-Costs/>

- ⁴¹ Dijk, van, H. (2020). Handboek G1000. Filosofie en methodologie van het burgerberaad G1000. Amersfoort: G1000.nu
- ⁴² Carson, L. (2018). Framing the Remit. Sydney: newDemocracy. Geraadpleegd op https://www.newdemocracy.com.au/wp-content/uploads/2018/12/RD_Note_-_Framing_the_Remit.pdf
- ⁴³ G1000. Projecten. Geraadpleegd op: <https://g1000.nu/https://g1000.nu/projecten/>
- ⁴⁴ G1000. Het G1000 Burgerberaad. Geraadpleegd op: <https://g1000.nu/g1000burgerberaad/>
- ⁴⁵ Newsroom Enschede (2017). Landelijke primeur Enschede met eerste Burgerbesluit. Geraadpleegd op <https://www.tubantia.nl/enschede/landelijke-primeur-enschede-met-eerste-burgerbesluit~a7cc2705/?referrer=https%3A%2F%2Fdecorrespondent.nl%2F>. 11 november 2017.
- ⁴⁶ Nationaal Programma RES. Geraadpleegd op: <https://www.regionale-energie-strategie.nl/participatie>
- ⁴⁷ Participatie. Nationaal Programma RES. Geraadpleegd op: <https://www.regionale-energiestrategie.nl/participatie>
- ⁴⁸ Klimaatakkoord (2020). Webinar over Regionale Energiestrategieën: 12 juni 2020. Geraadpleegd op <https://www.klimaatakkoord.nl/actueel/nieuws/2020/05/29/webinar-over-regionale-energiestrategieen>
- ⁴⁹ NPBO (2020). Advies Burgerforum Súdwest-Fryslân verduurzaming van energie. Geraadpleegd op <https://pdc.sudwestfryslan.nl/wp-content/uploads/2020/06/Richtinggevende-Principes.pdf>
- ⁵⁰ Regio Foodvalley (2021). Samenwerken aan een energie neutrale regio. Geraadpleegd op: https://www.regiofoodvalley.nl/fileadmin/energietransitie/Mrt_2021/Tijdljn_regionale_energie_strategie_-_mrt_2021.pdf